

Томислав Ж. Јовановић*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ОПИС РУКОПИСА ЦЕТИЊСКОГ МАНАСТИРА
(Милена Н. Мартиновић, *Рукописне књиге Манастира
рођења Пресвете Богородице на Цетињу*, Митрополија
Црногорско-приморска, Цетиње, 2023, 600 стр.)

Трудом Милене Мартиновић појавио се 2023. године детаљан опис рукописа наведене збирке. Књига представља преуређену и допуњену ауторкину докторску дисертацију, одбрањену 2016. године на Филозофском факултету у Београду. Спој резултата дисертације и самог описа рукописа са палеографским албумом чини троделну композицију књиге. У предговору изнете су околности настанка дисертације и потом њеног обликовања у књигу, што је испунило период од две деценије. Уводни делови књиге подељени су на више поглавља. Кроз историјат проучавања рукописа Цетињског манастира истакнута су имена истраживача који су се непосредно бавили увидом у збирку. Од нарочитог значаја били су проучаваоци који су настојали да обраде рукописни фонд и да дају макар најнужније чињенице о рукописима. Међу њих спадају Анђеј Кухарски, Марко Драговић, Душан Вуксан, Ђорђе Сп. Радојичић, Владимир Мошин, Нико С. Мартиновић, Бојана Радојковић, Татјана Пејовић, Димитрије Богдановић, Петар Момировић и Љупка Васиљев. Већина наведених истраживача у својим радовима доносила је основне податке без детаљног сазнања о садржају рукописа. Тек са појавом описа који је сачинила М. Мартиновић добијен је потпуни увид у рукописну збирку овог манастира. Почев од првог помена манастирске библиотеке 1593. године, када је у њој било 42 рукописа, данас та збирка броји 87 рукописних целина. Збирку чине не само рукописи који су настајали у Цетињском манастиру

* tomjovan1@gmail.com

или доношени у њега, већ и припајање педесет и једног рукописа које је књаз Никола Први пренео из манастира Пиве, као и из других манастира.

Како би приказала шире оквире времена које је претходило настанку Цетињског манастира ауторка је настојала да сагледа историјске прилике још од стицања аутокефалности Српске цркве. Бурни догађаји који су се смењивали кроз векове на просторима данашње Црне Горе често нису били наклоњени развоју духовног живота. Упркос томе, Иван Црнојевић сазидао је манастир на Цетињу 1484. године и посветио га Рођењу Пресвете Богородице. Ауторка је проширила увид у друштвене и црквене прилике завршно са XVII веком.

Да би се разумело богатство и разноврсност манастирске збирке и њено шире порекло, ауторка се позабавила оним скрипторијима из којих су временом пренети поједини рукописи. Тако је писарским центрима који су постојали у зетско-хумској области, а нарочито на обалама Скадарског језера, дат посебан значај. У том простору, који представља својеврсну Свету Гору са низом манастира, одвијала се жива писарска делатност. Наведени су изузетно важни рукописи као што су Иловичка крмчија и Братков минеј. Из манастира Старчеве Горице потекли су Пролог из времена Ђурђа Првог Балшића, Симеонов типик и два Четворојеванђеља. Недовољно сачувани подаци о рукописима настајалим на наведеном подручју значе да их је морало бити далеко више, али су временом изгубљени заувек. Скренута је ауторкина пажња на писарске активности у манастирима Бешка, Свети Никола на Врањини, у цркви Успења Пресвете Богородице на Кому, у Морачнику.

Знаменитом духовнику Никону Јерусалимцу и Јелени Балшић М. Мартиновић посветила је посебан одељак. Позната су два зборника које је Никон исписао, први је Шестодневник, а други Горички зборник, у коме је сачувана делимична преписка између њега и Јелене Балшић. Штампарии Црнојевића дат је додатни простор у књизи и истакнуто колико су штампане књиге допринеле потребама које нису могле да задовоље рукописне књиге у бурним временима турских надирања на српске земље.

Средишње место уводног дела књиге односи се на скрипториј и Библиотеци Цетињског манастира од његовог оснивања до краја XVII века. Рукописне књиге које су настајале у овом манастиру већ на његовом почетку чиниле су заметке и језгро будуће збирке. Чињеница да се у манастиру налазило седиште Зетске митрополије, књиге су преписиване пре свега за сâм манастир, али и за друге цркве у епархији. Ауторка је према својим истраживањима дошла до сазнања да су у скрипторијуму Цетињског манастира настали Празнични минеј из 1484. године и Зборник богослужбени

из 1486. У дворској канцеларији Црнојевића био је активан тридесетак година логотет Никола Косијер, који је преписивао богослужбене књиге. Треба истаћи да је на Цетињу настао Требник, штампан између 1538. и 1540. године. Ауторка наглашава да је у Цетињски манастир временом пренето више рукописа из других манастира и то најпре из оних који су се налазили на ободу Скадарског језера. Осим тога, књиге су поклањане Манастиру, наручиване за њега и куповане. Црногорски владари водили су бригу да снабдевају манастирску библиотеку потребним рукописима. Поједини рукописи стизали су у Манастир нарочито са Свете Горе Атонске и поготову из манастира Хиландара. Нажалост, веома вредни рукописи који су припадали Цетињском манастиру временом су отуђени, а тек понеки нашли су се у данашњим збиркама широм Европе. Бројне рукописе задесило је велико уништавање када је 1692. године манастир срушен и похаран у нападу скадарског паше Сулејмана Бушатлије. Тада је део цетињских рукописа прешао у приватне руке.

Ауторка је посветила додатно истраживање писарских средишта на територији данашње Црне Горе. За њу су нарочито значајни они скрипто-ријуми који се налазе пре свега у ближем окружењу Цетињског манастира, а потом и у његовој даљој околини. Тако су наведени манастири Никољац, Заступ, Пљевља, Дубочица, Морача, Пива, Подмалинско, Вранштица, Куманица, Шудикова, Добриловина на Тари.

Последњи одељак уводног дела књиге припао је разматрању формирања рукописне збирке манастира Пиве. Значај овог манастира огледа се у нарочитом преписивачком узлету који се одвијао континуирано. Најбоље се може дочарати колику улогу је имало то писарско средиште када се зна да се у збирци Цетињског манастира налази 51 рукопис који потиче из манастира Пиве. Притом је већи део њих настао у самој Пиви, а неки су доспели у тај манастир из других средина. Поред тога што је већи део рукописа пренет из Пиве у Цетињски манастир, у њој је данас остало још дванаест рукописа, што је ту збирку некада чинило веома богатом.

Средишњи део књиге М. Мартиновић представља каталог рукописа Цетињског манастира. Сложен и дуготрајан посао на опису сваке збирке, а тиме и цетињске, подразумева вишестука знања и обученост у овладавању бројних проблема који се указују пред обрађивачем. Сваки рукопис описан је на уобичајен начин какав се примењује у савременој археографској пракси. Тако су доследно спроведени за сваки рукопис следећи елементи: у самом наслову назив рукописа, сигнатура, време настанка, а потом материјал на коме је исписан, обим, димензије, број редова на страницама, стање и број свешчица, писар, време и место настанка, писмо

и језик, илуминација, повез, садржај, записи, историјат и литература. Код рукописа писаних на хартији не доноси се попис водених знакова, већ се позива на резултате до којих су дошли П. Момировић и Љ. Васиљев у својим филигранолошким испитивањима Цетињске збирке, објављеним у књизи 1991. године. Сваки од наведених чинилаца у опису јасно дочарава одлике рукописа употпуњавајући представу о њиховом изгледу. Садржајем свих састава који се налазе у сложенијим рукописима испуњен је један од основних захтева да се у њиховим даљим проучавањима може ослонити на поузданост изнетих података. Записи су посебна вредност овог описа. Они говоре често о настанку рукописа, његовој даљој судбини, писару уколико је навео своје име, о историјским збивањима у датом времену, о природним појавама, о животним невољама, читаоцима и другим саопштењима.

Оно што даје додатну вредност овом опису јесте сагледавање отуђених рукописа који су некада били у Цетињском манастиру. Није мали број таквих рукописа који су се нашли у Националној и свеучилишној библиотеци у Загребу, у Руској националној библиотеци у Санкт Петербургу, у Државном историјском музеју у Москви, у Националној библиотеци Украјине у Кијеву, у Одеској националној библиотеци, у Државној библиотеци у Берлину, у Аустријској националној библиотеци у Бечу, у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду, у Народној библиотеци Србије у Београду, у Народној музеју Црне Горе на Цетињу, музејима и галеријама Подгорице и у манастиру Прасквици. Рукописи су отуђивани углавном поклонима и продајом.

Додатни ауторкин напор посвећен је неидентификованим рукописима Цетињског манастира познатим само у литератури. Посебно је начињен опис рукописа који се данас налазе у манастиру Пиви, као и опис рукописа овог манастира који су у иностраним библиотекама и неидентификовани рукописи познати само у литератури. У питању су сведенији подаци о рукописима у Руској националној библиотеци као и у Народној библиотеци у Софији. Списак богате литературе говори колико је збирка Цетињског манастира проучавана у непрекидном низу читава два века. Такође је знатан и регистар имена знаних писара.

Трећи део књиге представља палеографски албум, који је испуњен одабраним снимцима сваког рукописа. За сваку похвалу је квалитет снимка на којима је видљив текстуални део рукописа. Осим тога, читава књига одштампана је на хартији високог квалитета. Ауторка Милена Мартиновић заслужује велико научно признање за труд који је уложила и остварила поуздан опис ове изузетно вредне и важне рукописне збирке.